

LECH MAREK, *Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej. Dylematy archeologa i bronioznawcy*, Wrocław 2004, ss. 134, 34 tablice ilustracyjne, 6 map.

W polskiej literaturze bronioznawczej można zauważyć niedostatek prac naukowych poświęconych problematyce mieczy wczesnośredniowiecznych. Ostatnie opracowania dotyczące wyłącznie tego zagadnienia powstały w latach pięćdziesiątych XX wieku. Nowsze publikacje A. Nadolskiego i M. Głoska ukierunkowane były na badanie materiałów późnośredniowiecznych¹ lub były to prace popularnonaukowe². Warto zatem odnotować książkę młodego wrocławskiego archeologa, Lecha Marka, poświęconą tej tematyce.

We wstępie Autor określił granice chronologiczne i terytorialne pracy. Zawiera ona zabytki pochodzące z VI–XII w. z terenu szeroko pojętej Europy Środkowej i Wschodniej. Obejmuje więc tereny dzisiejszej Polski, Słowacji, Czech, Węgier, Ukrainy, Białorusi, Rosji, Niemiec, Austrii oraz Holandii³. Autor niestety nie wyjaśnił, dlaczego pominął interesujące, a zarazem

¹ M. Głosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1970; M. Głosek, *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław 1973; tenże, *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa 1984.

² A. Nadolski, *Polska broń. Broń biała*, Wrocław 1974.

³ L. Marek, *Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej. Dylematy archeologa i bronioznawcy*, Wrocław 2004, s. 9–10. Obecnie w księgarniach dostępna jest wersja angielska: tenże, *Early Medieval Sword from Central and Eastern Europe. Dilemmas of an Archeologist and a Student of Arms*, Wrocław 2005.

liczne, materiały z terenu państw nadbałtyckich (Litwy, Łotwy i Estonii) oraz Bułgarii. Jest to tym bardziej niezrozumiałe, że uwzględniono zabytki holenderskie.

W części prezentującej stan badań nakreślono szczegółowo dzieje zainteresowań mieczami wczesnośredniowiecznymi w Europie, których początki datuje się już na XIX wiek. Przedstawiono zatem chronologicznie rozwój badań nad tym rodzajem oręża, charakteryzując wartość dokonania m. in. J. Petersena, R.E.M. Wheelera, A. Bruhn Hoffmeyer oraz R.E. Oakeshotta. Na tym tle obszernie omówiono historię badań nad mieczami wczesnośredniowiecznymi w poszczególnych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, wymieniono prace A.N. Kirpičnikova, A. Ruttkaya, K. Bakaya, E. Szameita, M. Müller-Wille oraz E. Geibiga (s. 1–14). Omówiono również wyniki studiów V. Kazakevičiusa nad zabytkami z terenu państw bałtyjskich, które nie zostały uwzględnione w opracowaniu. Autor przedstawił również dokonania bronioznawców polskich, prace W. Sarnowskiej, A. Nadolskiego, J. Żaka i M. Głoska (s. 14–15).

Pierwszy rozdział poświęcony został wybranym zagadnieniom związanym z klasyfikacją mieczy. Autor omówił najpopularniejsze systemy klasyfikacji tej kategorii zabytków m.in. na podstawie prac J. Petersena oraz R.E. Oakeshotta. Jednocześnie z krytycyzmem odniósł się do nowszych prac, bazujących na analizie matematycznej poszczególnych elementów składowych miecza, w szczególności M. Maure'a i E. Geibiga (s. 19–20). Autor poruszył także ważną kwestię określania głowni mieczy wczesnośredniowiecznych. Starsze typologie (np. J. Petersena) ustalone jedynie na podstawie zmienności kształtu oraz parametrów głowicy i jelca zostały ostatnio poszerzone przez E. Geibiga. Przedmiotem jego badań były głownie mieczowe; wyróżnił 14 form występujących w okresie od VII do XII w. (s. 22–23).

Lech Marek poruszył również istotny problem występowania zabytków o krzyżowej rękojeści, obosiecznej głowni, ale asymetrycznym szablowatym sztychu. Podjął też rozważania na temat klasyfikacji i proveniencji okazu wyłowionego z Zalewu Szczecińskiego. Budzi jednak wątpliwości sposób określenia niektórych egzemplarzy mianem np. „typu szczecińskiego”, „typu piastowskiego” lub „typu koczowniczego” (s. 23). Zbyt nikle są przesłanki źródłowe, aby takie terminy stosować. Trudno bowiem uznać za metodycznie uzasadnione wyznaczanie kolejnych typów (podtypów) na podstawie pojedynczych znalezisk (np. zabytku z Zalewu Szczecińskiego, nr kat. 229).

W rozdziale tym Autor podjął także próbę określenia zasięgu występowania poszczególnych typów mieczy na omawianym obszarze oraz ram chronologicznych ich stosowania (s. 24).

Rozdział drugi badacz w całości poświęcił problematyce zdobienia rękojeści mieczowych. Ważne jest przede wszystkim wskazanie na złożoność ornamentyki wczesnośredniowiecznych mieczy. Do ich dekoracji wykorzystywano różne, często odmienne kulturowo style zdobnicze. W przypadku ornamentyki mieczy typu specjalnego 1 i 2 oraz Mannheim kontrowersyjna jest kwestia miecza z Machowa. L. Marek uznał go za typ specjalny 2, twierdząc jednocześnie, że określenie tego zabytku jako typ H⁴ po raz ostatni zostało użyte w pracy M. Głoska, L. Kajzera i A. Nadolskiego z 1978 roku (s. 28). Autor pominął artykuł A.N. Kirpičnikova z 2001 r. traktujący o analizie znaków na głowni miecza z Machowa⁵, w którym nadal jest on określany jako typ H. Lech Marek przytacza również analogie do ornamentyki na omawianym zabytku z terenu dzisiejszej Chorwacji (typ specjalny 1) oraz z Bawarii (Mannheim) (s. 28). Pomija natomiast nowsze prace chociażby Z. Vinskiego, który okazy o identycznej ornamentyce rękojeści określa nadal jako wczesny wariant typu H⁶. Autor zbyt wielką wagę przywiązuje również do rzutu

⁴ Tak po raz pierwszy określili go autorzy publikujący znalezisko, por. L. Rauhut, D. Toworek, H. Ziencik, *Wczesnośredniowieczny miecz z Machowa, pow. Tarnobrzeg*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXIII, z. 3–4, 1968, s. 407.

⁵ A.N. Kirpičnikov, *Dva rannesrednevekovykh meča s klejmami iz sobranija Gossudarstvennogo Archeologičeskogo Muzeja v Varšavie*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archeologica, t. 23, 2001, s. 145–148.

⁶ Np. Z. Vinski, *Marginalia uz izbor karolinšog oružja u Jugoistočnoj Evropi*, Starohrvatska prosvjeta, t. 15, 1985, s. 82–94, ryc. 6:1; 8: 1, 2.

bocznego głowicy miecza z Machowa (trójkątna z wypukłymi bokami) jako wyznacznika typu, choć wcześniej skrytykował matematyczne podejście E. Geibiga w tym względzie.

W kolejnych podrozdziałach znalazły się podsumowania obecnego stanu wiedzy dotyczące zdobnictwa mieczy typu D, S i Z oraz zabytków o rękojeściach rogowych reprezentujących typ T. W tym ostatnim przypadku szczególnie interesujące są rozważania dotyczące miejscowego wykonania miecza z Czerska Polskiego oraz korekta datowania tzw. miecza św. Stefana z katedry w Pradze (s. 31–33).

W trzecim rozdziale omawianej pracy scharakteryzowane zostały obszernie metody wykonywania głowni mieczowych w okresie średniowiecza. Szczegółowo omówiono zwłaszcza sam proces, jak i sposoby damascenizacji głowni we wczesnośredniowiecznej Europie. Poparte to zostało licznymi przykładami znalezisk (s. 36–38). Niestety, zagadnienie to w odniesieniu do ziem polskich potraktowane zostało „po macoszemu”. Autor omówił tylko kilka zabytków, jak np. z Machowa, Giecza i Jeziora Lednickiego. Poważnym mankamentem jest nieuwzględnienie szeregu polskich prac, m.in. artykułu J. Dunin-Karwickiego traktującego o analizie metaloznawczej mieczy typu S i α przechowywanych w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, znalezionych na terenie Mazowsza, oraz pracy A. Mazur i E. Nosek dotyczącej analizy metaloznawczej miecza z Elbląga⁷. Pominięto również badania J. Piaskowskiego traktujące o analizie metaloznawczej trzech mieczy z cmentarzyska w Lutomiersku koło Łodzi⁸. Z prac europejskich na uwagę zasługuje także, pominięty niestety, artykuł dotyczący analiz metaloznawczych uzbrojenia ze stanowiska Wolkow w Niemczech⁹.

Pożyteczne jest przede wszystkim zebranie dotychczasowych informacji na temat sposobów wykonywania głowni mieczowych na podstawie bogatego materiału porównawczego z terenu Europy Zachodniej. Autor pośrednio wskazuje przy tym na nową gałąź badań, która w przyszłości z pewnością doprowadzi do postępu w badaniach nad mieczami zarówno wczesno- jak i późnośredniowiecznymi.

Kolejny rozdział został poświęcony zagadnieniu inskrypcji i znaków na mieczach. Omówiono zapisy imion o nieokreślonej przynależności. Szczególne znaczenie mają rozważania o napisach typu ULFBERHT wraz z różnymi ich odmianami. Autor opowiedział się za interpretowaniem ich nie jako imienia mieczownika z terenu Nadrenii, lecz jako skandynawskiego wyrazu ULF oraz przyrostka frankijskiego BERTH, które ma oznaczać prawo do noszenia broni (s. 45–46). Hipoteza taka zaczyna zdobywać coraz szersze grono zwolenników. W przypadku tego rodzaju napisów Autor podkreśla również brak występowania zwrotów ME FECIT, które powinny być stosowane, gdybyśmy mieli do czynienia z imieniem miecznika.

Znalazła się tu również krótka analiza imiennych znaków mieczników, ograniczona do mieczy z napisami INGELRII na głowni. Liczba znanych dzisiaj zabytków wynosi 37 egzemplarzy, datowanych w przeważającej mierze od IX do XI w. Inne imiona mieczników, jak np. GICELIN czy BANTO, zdaniem Autora należą raczej do rzadkości (s. 48).

Przedstawiono także napisy inkwazyjne występujące na wczesnośredniowiecznych głowniach mieczowych. Najstarsze są zabytki zawierające słowo BENEDICTU, młodsze zaś z wyrażeniem INNOMINE (s. 49). W publikacji niestety nie zostało uwzględnione najnowsze odkrycie napisu na głowni miecza z grobu

⁷ J. Dunin-Karwicki, *Analiza bronioznawczo-metalograficzna trzech mieczy wczesnośredniowiecznych ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XLII, 1978, z. 2, s. 165–171; A. Mazur, E. Nosek, *Wyniki badań metaloznawczych znalezisk żelaznych z Elbląga*, „Rocznik Elbląski”, R. 6, 1973.

⁸ J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych*, [w:] A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Pokleński, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, Łódź 1959, s. 114–115, 128.

⁹ J. Emmerling, *Zur Technologie zweier Schwerter und einer Lanzenspitze von Wolkow*, „Alt-Thüringen“, t. 16, 1979, s. 120–136.

w Gródku nad Bugiem ze zniekształconym napisem IN NOMINE i ME FECIT, datowanego na XII w.¹⁰ Jego chronologia jest więc zbliżona do wzmiankowanego w pracy miecza z Grzebska.

Badacz podjął też zagadnienie mieczy z napisami typu HARTOLFA oraz HILTIPRECHT (występujące jedynie na mieczach typu K) oraz kwestie symboli i znaków magicznych wyobrażanych na głowniach mieczowych. Autor prezentuje kontrowersyjną moim zdaniem tezę, iż znaki w kształcie podków („haftki”) są symbolicznym przedstawieniem związanym z koniem. Nie przedstawia jednak argumentów, które przemawiałyby za powyższą interpretacją (s. 51). Problem stosowania symboli na głowniach nie został wystarczająco zaprezentowany. Autor wymienił tylko różne ich rodzaje, nie podejmując próby analizy ich znaczenia.

Pracę zamykają rozważania na temat miecza jako broni i jako symbolu. Zebrano tu informacje dotyczące zabytków przedstawianych w ikonografii wraz z próbą określenia ich typu. Autor omawiając ikonografię na monetach Władysława II Wygnança, stwierdza, iż na jednej z nich wyraźnie widać miecz typu X w odmianie α (s. 52). Stwierdzenie to nie jest poprawne, gdyż miecze oznaczone mianem α zostały przez A. Nadolskiego określone jako osobny typ, nie zaś odmiana typu X wg J. Petersena (porównaj też uwagi w dalszej części tekstu). Warto także zauważyć, że wiek 55–60 lat zmarłego to raczej *senilis*, a nie *maturus*¹¹. W pozostałej części tego rozdziału pomieszczono rozważania na temat roli miecza w ówczesnym społeczeństwie, próbę ustalenia związku tego rodzaju broni z użytkownikiem na podstawie analizy inwentarzy grobowych z terenu Europy Środkowej i Zachodniej (s. 53–54).

Tekst uzupełniają liczne i dobrze dobrane ilustracje, zebrane w 32 tablicach. Nieporozumieniem wszakże wydaje się przywoływanie tzw. „typu α ” wydzielonego niegdyś przez A. Nadolskiego¹², który przez samego twórcę został później zakwestionowany¹³. Miecze przedstawione na tablicy 23 i 30, określone przez Autora jako typ α , należałoby raczej określić w ramach systematyki R.E. Oakeshotta. Przy rysunkach nie zamieszczono skali.

Katalog obejmuje ogółem 404 zabytki, podzielone na znaleziska z poszczególnych państw. Podstawowym zarzutem wobec Autora omawianej pracy jest brak jasnego kryterium (lub kryteriów), którymi kierował się przy selekcji materiału. Nie wiadomo, dlaczego uwzględniono tylko wybrane egzemplarze. Poza katalogiem znalazły się bowiem m.in. takie polskie znaleziska jak ornamentowany miecz z przepawy w Radymnie koło Przemyśla, z miejscowości Wężina, pow. Elbląg i z Opolą¹⁴, oraz znaleziska sepulkralne z Bochoćnicy w woj. lubelskim i Dąbrowy Zielonej, pow. Radomsko¹⁵. Z obszaru Białorusi wymieniono tylko jedno nienumerowane znalezisko, mimo że w rzeczywistości można by uwzględnić przynajmniej kilka¹⁶. Podobne zarzuty

¹⁰ J. Kuśnierz, *Przyczynek do handlowego i militarnego znaczenia Gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Zamojszczyzna i Wołyń w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka*, red. J. Feduszka, Zamość 2000, s. 21, ryc. 3.

¹¹ A. Malinowski, *Metody opisowe i pomiarowe materiałów kostnych*, [w:] *Antropologia*, red. A. Malinowski, J. Strzałko, Warszawa–Poznań 1989, s. 44.

¹² A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 26–28.

¹³ Tenże, *Polska broń...*, s. 33.

¹⁴ A. Gruszczynska, *Wczesnośredniowieczny miecz z Radymna, woj. Przemyśl*, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1973–1975, Rzeszów 1979, s. 149; P.A. Nowakowski, *Analiza archeologiczna militariów z Radymna woj. przemyskie*, „Przemyskie Zapiski Historyczne”, R. XI, 1998, s. 11, tabl. 1:3; L. Łuka, *Wczesnośredniowieczny miecz żelazny z miejscowości Wężina, pow. Elbląg*, „Rocznik Elbląski”, t. 4, 1969; J. Szydłowski, *Miecz wczesnośredniowieczny z miejscowości Opole*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24, 1957.

¹⁵ P. Lis, *Wczesnośredniowieczne groby z miejscowości Bochoćnica, gm. Kazimierz Dolny, woj. Lublin*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, t. 1, 1996, s. 201; H. Wiklak, *Cmentarzysko z XII w. w Dąbrowy Zielonej, pow. Radomsko*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXIX, 1963, z. 4, s. 360, ryc. 1.

¹⁶ S. Piwowarczyk, *Srednevekovoe vooorużenie iz raskopok v Belarusskom Poneman'e (po materialam poselenij)*, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, t. 7, 1993, s. 134–135.

dotyczą terenu państw bałtyjskich¹⁷, Niemiec¹⁸, Węgier¹⁹, Ukrainy²⁰ oraz Czech i Słowacji²¹. Pominiecie wielu zabytków znanych z literatury powoduje, że mapki ilustrujące rozmieszczenie znalezisk tracą aktualność.

Niektóre zabytki wymienione w katalogu mają swoje monograficzne opracowania, ale Autor ich nie uwzględnił, na przykład miecz z Ciechanowa (nr kat. 148)²² oraz nakładki głowicy z Gniezna (nr kat. 161)²³. W tekście pracy omówiony został miecz z Gieczu (s. 39, 47 oraz tabl. 27), lecz nie zamieszczono go w katalogu. Temu zabytkowi także poświęcona jest osobna publikacja²⁴.

Zdziwienie budzi również sposób klasyfikowania zabytków zawartych w katalogu. Przede wszystkim w przypadku mieczy określonych przez autora jako typ X, nie zostało sprecyzowane, czy chodzi o typ X (iks) wg J. Petersena czy X (dziesięć) wg R.E. Oakeshotta. Nieprawidłowe wydaje się również określanie mieczy w katalogu jednocześnie jako typ X (iks) i α (np. nr kat. 197–199, 213–214, 227, 228, 230, 231 i inne). Miecze typu X (iks) i α charakteryzują się bowiem odmiennymi cechami rękojęści, których nie można połączyć w jednym zapisie.

Niektóre użyte określenia typologiczne są mylące. I tak miecz z Gródka nad Bugiem (nr kat. 166) został przez L. Marka nazwany jako typ X (α), chociaż od dawna w literaturze funkcjonuje jako typ XI, A, 1 wg R.E. Oakeshotta²⁵. Postępowanie takie nie jest do końca zrozumiałe i powoduje niepotrzebny chaos terminologiczny. Poza tym w katalogu nie zawsze konsekwentnie podawane są jednostki administracyjne i wymiary zabytków (choć są znane), np. „Psary, grób 23”. Psary to gm. Wolbórz, pow. Piotrków Trybunalski.

Uzupełnieniem pracy jest sześć (nie numerowanych) map. Niemało jest pomyłek w lokalizacji znalezisk. I tak na przykład miecz z miejscowości Kacice, pow. Pułtusk (nr kat. 173) został umieszczony w środkowej Małopolsce. Autor nie wyjaśnił, dlaczego na mapie z rozprzestrzenieniem znalezisk na terenie Niemiec, oprócz znalezisk z katalogu zamieścić także inne, nie uwzględnione w pracy. Na pozostałych mapkach ograniczył się natomiast tylko

¹⁷ A. Anteins, *Im Ostbaltikum gefundene Schwerter mit damaszierten Klingen*, „Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde“, N.F., t. 25, 1966, s. 111–125; B. von Mühlen, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreußen*, „Bonner Hefte zur Vorgeschichte“, Nr. 9, Bonn 1975, s. 29–37; P. Kittel, *Średniowieczne uzbrojenie zaczepne Prusów z obszaru północno-wschodniej Polski*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie“, 2002, nr 2.

¹⁸ P. Herfert, *Frühmittelalterliche Schwerter aus dem Stralsund und dem Einzugsgebiet der Peene*, *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, Jahrbuch 1977, s. 247–261; V. Schmidt, *Lieps. Die slawischen Gräberfelder und Kultbauten am Südende des Tollensesee*, Lübsdorf 1992, s. 47–50, tabl. 33, ryc. 41a; U. Schoknecht, *Einige bemerkenswerte frühgeschichtliche Neufunde aus Görke im Kreis Anklam*, *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1963, s. 267, Abb. 168.

¹⁹ L. Kovács, *Waffenwechsel vom Säbel zum Schwert. Zur Datierung der ungarischen Gräber des 10.–11. Jahrhunderts mit zweischneidigem Schwert*, *Fasciculi Archeologiae Historiae*, t. 7, 1993.

²⁰ R. Liwoch, *Wczesnośredniowieczne zabytki z Lidawki na Wołyniu w zbiorach krakowskiego Muzeum Archeologicznego*, „Materiały Archeologiczne”, t. XXXIV, 2003, s. 153–157.

²¹ M. Kalábek, *Med se značkou ULFBERHT*, [w:] *Archeologické zrcadlení*, red. M. Bém, Olomouc 2001, s. 85–96; M. Hanuliak, *Veľ'komoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska*, Nitra 2004, s. 142–143 — tu kilka przykładów ze starszych badań.

²² J. Antoniewicz, J. Janowski, *Miecz wczesnośredniowieczny odkryty w m. Ciechanów na północnym Mazowszu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXII, 1955, z. 1, s. 83–85.

²³ T. Sawicki, *Wczesnośredniowieczna nakładka głowicy miecza z Gniezna*, *Studia i Materiały Historyczne*, t. III, Gniezno 1990, s. 223–236.

²⁴ J. Lehmann, *Miecz odkryty w Gieczu. Badania technologiczne i konserwatorskie*, *Studia Lednickie*, t. II, 1991, s. 369–370.

²⁵ S. Jastrzębski, J. Maciejczuk, *Grób wczesnośredniowieczny z Gródka nad Bugiem, stan. 1C, woj. zamojskie*, [w:] *Studia nad etnogenezą Słowian*, red. G. Labuda, S. Tabaczyński, Wrocław, t. II, 1988, s. 55, ryc. 3:1.

do znalezisk z katalogu. Brak więc konsekwencji w tym względzie i powoduje to relatywnie większe zagęszczenie występowania zabytków na obszarze Niemiec w porównaniu z innymi uwzględnionymi w pracy terenami.

W zakończeniu Autor zaznaczył, że jego praca nie pretenduje do miana monografii, a jej głównym zadaniem było wykazanie złożoności zagadnień związanych z wczesnośredniowiecznymi mieczami (s. 56). Szkoda jednak, że publikacja ta, mimo pozornej nowoczesności, zawiera dużo nieścisłości, szczególnie klasyfikacyjnych, nie uwzględnia też całości dostępnej literatury przedmiotu, a co za tym idzie baza źródłowa jest niepełna. W wielu jednak kwestiach stanowi pewne nowum, tak potrzebne ostatnio polskiemu bronioznawstwu okresu średniowiecza.

Piotr Strzyż

(Łódź)